

Erdélyi Máttyás:

„Belépni a körbe” - Balogh Brigitta Hegel olvasata

Balogh Brigitta: *A szellem és az idő - Identitás, cselekvés és temporalitás Hegelnél A szellem fenomenológiájában*¹

Balogh Brigitta a címben szereplő fogalmak (identitás, cselekvés, temporalitás) elemzésén keresztül próbálja *A szellem fenomenológiájának* újszerű értelmezését adni. A vállalkozás erőteljesen támaszkodik két korábbi Hegel monográfiára. Az egyik Pierre-Jean Labarrière *Structures et mouvement dialectique dans la Phénoménologie de l'Esprit de Hegel* (Paris, Aubier-Montaigne, 1968) című kötete, amely *A szellem fenomenológiájának* három lehetséges olvasatát tárgyalja, így a hegeli mű szerkezetének megértését segíthette, míg a másik Andreas Luckner műve, a *Genealogie der Zeit. Zu Herkunft und Umfang eines Rätsels. Dargestellt an Hegels Phänomenologie des Geistes* (Berlin, Akademie Verlag, 1994), amely a könyv utolsó fejezetére, a temporalitást tárgyaló rész alapvonásaira gyakorolt jelentős hatást. A szerző célja nem a felsorolt fogalmak különálló elemzése, hanem a hegeli vállalkozás, „a «természetes tudat» önmagára-eszmélésének története és az abszolút tudás afféle «önéletrajza»” (19. o.), vagyis a szellem önmegismerésének megfejítése. Így a címben felsorolt fogalmak és a Labarrière féle többszörös olvasat együttesen határozzák meg a könyv struktúráját és módszerét.

A Hegel által hangsúlyozott párhuzamok mentén Labarrière *A szellem fenomenológiájának* három különböző olvasatát ismerteti. (1) A lineáris olvasat, amely szerkezete szerint a legegyszerűbb és a „korabeli «természetes tudat» számára a lehető legközvetlenebbnek [...] számít” (39. o.), lineárisan követi a mű fejezetek (a római számok) szerinti beosztását. (2) A statikus cirkularitás kifejtése a művet jellemző többszörös körkörösség (makro és mikro) következtében komplexebb, mely szerint a „*Fenomenológia* egyes fordulópontjain a lineáris gondolatmenet úgymond megáll, hogy mind komplexebb struktúrákba rendezze a tartalmat” (54. o.). Az így kapott „*egymásra következő totalizációk*” eltérő elvek szerint rendeződnek különböző olvasati- és jelentésegységekbe, melyek szorosabban követik a hegeli „szakaszok szerinti” felosztást: az első egységet a tudat-öntudat-ész hármas alkotja, amelyet a szellem, a vallás és az abszolút tudás totalizációi követnek. (3) Végül a dinamikus

¹ Balogh Brigitta: *A szellem és az idő - Identitás, cselekvés és temporalitás Hegelnél A szellem fenomenológiájában*, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2009.

cirkularitás alapját a „mozgás-párhuzamok” alkotják, vagyis „ugyanannak a mozgásnak a visszatérését különböző tartalmakon keresztül” (38. o.). Labarriere elemzésében három „csomópontot” különböztet meg (végtelen ítélet, hasznosság és lelkiismeret), azokat az átmeneteket megismételve, „amelyekben a *Fenomenológia* folyamán a mozgás visszatér magába, és eredeti igazságában teljeseedik be” (72-73. o.), így jelezve egy új beállítódás „születését”.

A *Fenomenológia* új olvasatát a szerző az identitás-képződés, a cselekvés és az ehhez szorosan kapcsolódó nyelv elemzésén keresztül prezentálja. Ebben követi a korábban kifejtett szerkezeti alapvonásokat, hiszen a fenti fogalmak elemzése párhuzamosan történik a statikus és dinamikus cirkularitás mozgásaival, vagyis azonos tartalmi elemek jelennek meg a különböző értelmezési szinteken, melyeket az új beállítódások (a szellem eltérő alakjai) segítségével vizsgál mindig újabb és újabb perspektívából. Az elemzés során fontos szerepet kap, és folyton visszatér az elismerés struktúrája és ennek különböző alakjai, amelyek a fogalmi kibontás során újra-és átértelmezésre kerülnek. A szellem az említett strukturális mozzanatok mentén, az identitás esetében a tárgy identitásától a közös világon át eljut a személyes, illetve univerzális identitásig, amely közvetlenül átvezet a cselekvés tárgyalásáig. Fontos hangsúlyozni, hogy a hegeli módszer sajátosságának köszönhetően nem találkozunk „lezárt” fogalmakkal, hiszen „a Hegel által elgondolt «abszolút» tudás nem lehet végleges abban az értelemben, hogy nem képes meghaladni az esetlegességet, sőt, ez nem is feladata, hiszen a fogalom, amint megpróbálná negálni saját egyik mozzanatát, önmagát szüntetné meg” (220. o.). A cselekvés fogalmát a statikus cirkularitás jegyében két alfejezetben elemzi a szerző: egyrészt a cselekvés kategóriáit (a szellem elméleti magatartása – tudat, öntudat és ész szakaszok alapján), másrészt a valóságos cselekvést tárgyalja (a szellem gyakorlati magatartása – a szellem és a vallás szakaszok alapján). A cselekvésről szóló fejezet az elismerés fogalmával kapcsolatos eredményekkel zárul: „S csak itt, a valóságos szellem *Fenomenológia*-beli mozgásának végén mondható el, hogy a struktúra, amelyet a cselekvő lelkiismeret megvalósít, valóban megfelel az elismerés fogalmának: nemcsak, hogy nem a másiktól várja el az ő elismerésének kezdeményezését, nemcsak, hogy felismeri: a maga elismertségét csak a másik elismertségének közvetítésével nyerheti el, hanem *annak* az elismerését is kezdeményezi, akinek a részéről a maga elismerését várja” (133. o.). Ez az elismerést megvalósító cselekvés elsősorban a nyelvben, illetve a beszédben történik, ami átvezet a *Fenomenológia* nyelv-értelmezéséhez. A nyelvre vonatkozó elemzések a szellem, illetve vallás szakaszokra támaszkodnak, így a teremő nyelv leírásától indulva a képzelet nyelvén keresztül eljutunk a megbocsátás nyelvéig. Ebben a fejezetben is nyilvánvalóvá válik, hogy „a *Fenomenológia* gondolatmenete nemcsak az egyes emberek között, hanem egyén és közösség között, illetve ember és Isten között is érvényes” (219. o.). A továbbiakban a szerző mód-

szerének szemléltetéseképpen ismertetem az egyik centrális struktúra, az elismerés fogalmának néhány különböző olvasatát az identitás, a cselekvés és a nyelv című fejezetek alapján, melyből kitűnhet, miképpen változik egy adott fogalom értelmezése az új elemzési szintek és változó perspektívák hatására.

„*A tárgy identitásától a közös világig*” című alfejezetben találkozunk az elismerés első típusával, két öntudat kölcsönös elismerésének igényével. „Az öntudat *magán-* és *magáértvaló*, mert és azáltal, hogy egy másik *magán-* és *magáértvaló* számára van; azaz csak azáltal van, hogy elismerik.”² – ahogy később az ide kapcsolódó idézetet is olvashatjuk. Az öntudat számára „az elismerés-fogalom kölcsönösséget feltételező volta talán a legnehezebben megszerezhető tapasztalat, ami a *Fenomenológiában* megjelenik” (80. o.), a szerző ezzel kapcsolatban említi először két öntudat kölcsönös elismerésének kudarcát az úr-szolga viszony, illetve a sztoicizmus, a szkepticizmus és a boldogtalan tudat esetében. Az elismerés struktúrájával a következő alfejezetben már egy másik perspektívából találkozhatunk. Itt nem két öntudat kölcsönös elismerése kerül a középpontba, hanem a közösség és saját tagjai egyedi identitásának elismerése. Ahogy korábban, ugyanúgy egy közösségen belül is beválthatatlan marad az elismerés igénye, amennyiben az nem lesz kölcsönös, azaz a közösség nem ismeri el saját tagjainak önállóságát is. A megoldást a jogállapot vagy jogi személy nyújthatná, de ez sem lehet kielégítő, mivel ez is az „életre-halálra menő harc” nehézségeibe fog ütközni: „Az elismerés *megvalósulása* tehát [...] lehetetlen: 1. vagy lehetővé válik az elismerés, de ez esetben nincs kit elismerni, 2. vagy van ugyan kit elismerni, de nem lehetséges az elismerés” (85. o.). A megoldást végül a különböző perspektívák kommunikációja jelenti, amelyben az öntudat felismeri, hogy személyes perspektívája szükségképp korlátozott, ezzel a cselekvő lelkiismeret eléri *magát a dolgot*, vagyis elismeri, hogy bizonyos szempontból ő maga is gonoszként értelmezhető (ahogy az általános perspektíva is). Az identitás elemzésekor az öntudat csak az elismerés *igényét* tartalmazta, azonban a cselekvés tekintetében már, mint a cselekvés szükségszerű előfeltétele jelenik meg: „hiába hiszem, hogy önállóan és egyedül cselekszem, mert önállóan cselekszem ugyan, de a tér, amelyben cselekszem, más önálló cselekvőkkel megosztott” (98-99. o.). Bár az öntudat nincs tisztában ezzel, de egyáltalán nem is tehetek olyasmit, ami *csak* az én cselekvésem volna. A cselekvés-fejezetből még két mozzanatot szeretnék kiemelni: egyrészt az elidegenedés szükségszerűségét; ahhoz ugyanis, hogy az egyéniség maga tudhassa, mi ő valójában, szüksége van az elidegenedésre, „ami nem a többiekkel, hanem önmagával szemben megy végbe, noha elvileg közelebb van magához, mint valaha” (109. o.), így az *én* tárgyiasítása immár belülről kerül. A másik pont az *elismerés megvonásának kölcsönös kötelességére* (azaz, hogy nem

2 Hegel: *A szellem fenomenológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961, 101.

lehetünk bizonyosak a másik tényleg méltó-e az elismerésre) nyújtott megoldás lesz. Ebben az esetben a cselekvő lelkiismeret valóban megfelel az elismerés fogalmának abban, hogy felismeri: saját elismertségét csak a másik által szerezheti meg, valamint annak az elismerését is kezdeményezi, akinek részéről a maga elismerését várja. A cselekvés kontextusának problematikájára a nyelv-fejezetben elemzett *metanyelv* nyújthat megoldást, amely „a kölcsönös elismerés közege, illetve *maga a kölcsönös elismerés*: amikor beszélek, akkor – még ha saját magánigazságomat akarom is keresztül vinni általa – eleve egy olyan közegbe helyezem ki magam, amelyet másokkal osztok meg, és amelynek *a más* nélkül nincs értelme” (136. o.). Amellett, hogy az elidegenedés a nyelvben történik és az *én tiszta én-volta* is csak a nyelvben létezik, „megvalósítja a belső kihelyezését a külsőbe, illetve a külső sajátta-tevését” (149. o.); valamint a kinyilatkozás és a megbocsátás nyelve lesz az, amely lehetővé teszi Isten és öntudat viszonyát.

A könyv zárófejezetében Andreas Luckner időértelmezését olvashatjuk, amelyet az időértelmezés sajátosságainak elemzése követ a vallási tapasztalat különböző formáinak különböző nyelvei alapján. Az időértelmezés végső eredményét a szerző szavaival a következőképpen foglalhatnánk össze: „sem a megértés, sem az értelemadás nem lehet befejezett, csak ciklikus, abban az értelemben, hogy a megértés és a cselekvés egyfelől meghaladja az időt, amennyiben egy további időbeli folyamat kezdete, másfelől azonban az időre utalt, amennyiben időbeli folyamat végpontja” (220. o.). Fogalom és idő közös struktúrájának leírását követően, „befejezésként” a következő három kérdésre kapjuk meg a választ és egyúttal a szerző határozott állásfoglalását: egyrészt a fenomenológia és tudomány viszonyának, másrészt a fenomenológia körkörösségének kérdésére, végül a tudomány saját jövőjéhez való viszonyulásának problémájára. Annak oka, hogy külön beszélünk fenomenológiáról és tudományról abban keresendő, hogy az egyik a másik *mása*, mivel a kettő kétféle perspektívából fejezi ki ugyanazt; különbözőségük *ugyanannak* a különbözősége. „[A] fenomenológia és a tudomány közötti megfelelés *nem közvetlen*, hanem *elvi jellegű*” (215. o.). A körkörösség problémáját az oldhatja meg, ha a tudományt a fenomenológiai eljárás *eredményének* tekintjük, így nem a vizsgálódás eredeti kezdetéhez kell visszatérnie, hanem egy átértelmezett közvetlenséghez: „egyfelől visszatérés az érzéki bizonyossághoz, másfelől azonban, a beteljesedett tudás szintjén, ez a létrejött közvetlenség a lét állításában fejeződik ki, ami a rendszer kiindulópontja” (216. o.). A tudomány viszonyát saját jövőjéhez egyszerre határozza meg az *összekötés és a szétválasztás elve* is, hiszen a kör bezárulása egyben ugyanannak a körnek a kinyílását is jelenti. A fogalom számára lényeges marad, hogy nincs előzetesen eldöntött tartalom, ahogy az abszolút tudást is annak tudata tünteti ki, hogy „a meghatározás mozgásában semmi sem alapvető, leszámítva magát a meghatározás mozgását. S hogy egy meghatározás mennyiben tekinthető *befejezettnek*, épp azt

mutatja meg *A szellem fenomenológiája*. Egyúttal azonban azt is megmutatja, hogy *véglegesnek* sohasem tekinthető” (218. o.). Azt hiszem ez utóbbi gondolatot nem csak *A szellem fenomenológiájával*, hanem bármilyen filozófiai fogalommal, művel kapcsolatban megfogadhatjuk.